



## دو اثر از ابن کمال پاشا

(با استفاده از نسخه‌های خطی کتابخانه ملی)

حبیب الله عظیمی\*



ابن کمال پاشا، احمد بن سلیمان بن کمال پاشا از علمای علم حدیث و علم رجال بوده و به گفته‌ی التاجی کمتر فنی از فنون و علوم یافت می‌شود که ابن پاشا در آن فن، تألیفی نداشته باشد.

ابن کمال پاشا ترکی الاصل بوده و در شهر «ادرنه»<sup>۱</sup> به تعلیم و تعلم پرداخت. همچنین قضاوت آن شهر و سپس مرجعیت فتوا در استانبول را بعهدده داشت تا در سال ۹۴۰ قمری وفات یافت. ابن کمال پاشا تألیفات متعددی به زبان عربی داشته از جمله: طبقات الفقهاء، طبقات المجتهدین، تاریخ آل عثمان، ایضاح الاصلاح در فقه حنفی و تغییر التنقیح و شرح آن در اصول فقه<sup>۲</sup>. اخیراً دو نسخه خطی از کتابهای کمیاب ایشان در بخش خطی کتابخانه ملی فهرست شده که به لحاظ عدم دسترسی محققان و پژوهشگران به تمامی تألیفات ایشان، به ترجمه یکی از این دو اثر و معرفی اثر دیگر پرداخته می‌شود.

### ۱. رساله طبقات الفقهاء

در این رساله فقهای اهل سنت به هفت طبقه تقسیم شده‌اند که به جهت اختصار مطالب آن، ترجمه کامل رساله بیان می‌شود: «بدانکه فقها بر هفت طبقه هستند:

**اول** - طبقه مجتهدین در شرع، مانند ائمه چهارگانه (فقهی) و کسانی که در تأسیس قواعد اصول (فقه) و استنباط احکام فروع از ادله چهارگانه کتاب، سنت، اجماع و قیاس بر حسب آن قواعد اصولی، مسلک ائمه چهارگانه را پیموده‌اند. این افراد در فروع فقهی یا در قواعد اصولی از کسی تقلید نمی‌کنند.

**دوم** - طبقه مجتهدین در مذاهب فقهی، مانند ابو یوسف و محمد<sup>۳</sup> و سایر اصحاب ابوحنیفه که قادر بر استخراج احکام فقهی

\* دانشجوی دوره دکتری رشته اصول و فقه و مصحح کتاب منهاج الولایه فی شرح نهج البلاغه

از ادله مذکور بوده، البته بر حسب قواعدی که استادشان ابوحنیفه تقریر نموده است. این افراد از اصحاب ابوحنیفه اگر چه در برخی از احکام فقهی مخالفت با ابوحنیفه نموده‌اند اما در قواعد اصولی مقلد ایشان بوده و بواسطه همین تقلیدشان ممتاز از معارضین در مذهب حنفی همچون شافعی شده‌اند.

و معارضین در مذهب حنفی نظیر شافعی کسانی هستند که هم در احکام فقهی مخالف با آرای ابوحنیفه بوده و هم در قواعد اصولی مقلد ایشان نبوده‌اند.

**سوم** - طبقه مجتهدین در مسائلی که در آن مسائل از صاحب مذهب فقهی، روایتی نباشد، همچون خصاف، ابو جعفر طحاوی، ابوالحسن کرخی، شمس الائمه حلوانی، شمس الائمه سرخسی، فخرالاسلام بزدوی و فخرالدین قاضی خان<sup>۴</sup> و امثال اینها. این افراد قادر بر مخالفت با شیخ و صاحب مذهب خود نیستند نه در قواعد اصولی و نه در فروع فقهی. اما این افراد در مسائلی که نص و روایتی از صاحب مذهب در آن نرسیده، مطابق با قواعد اصولی صاحب مذهب خود به استنباط احکام می‌پردازند.

**چهارم** - طبقه اصحاب تخریج از مقلدین، همچون رازی<sup>۵</sup> و هم‌ردیفان ایشان. این افراد اصلاً قادر به اجتهاد نیستند اما به لحاظ احاطه این افراد به قواعد اصولی و ضبط و حفظ منابع و مآخذ نزد خود، فقط قادر بر شرح و بسط اقوال مجمل ذوو جهین و احکام مبهم ذوا احتمالین که از صاحب مذهب یا از یکی از اصحاب مجتهدین نقل شده می‌باشند. شرح و بسط این افراد با رأی و نظر آنها در قواعد اصولی و مقایسه موضوع با دیگر فروع فقهی همانندش بدست می‌آید.

و آنچه در برخی از مواضع الهدایه<sup>۶</sup> از عبارت «قوله کذا» در تخریج کرخی و تخریج رازی<sup>۷</sup> حاصل می‌شود از این قبیل (شرح و بسط) است.

**پنجم** - طبقه اصحاب ترجیح از مقلدین، همچون ابوالحسن



قدوری و صاحب الهدایه<sup>۸</sup> و امثال اینها. شأن این افراد تفضیل و ترجیح برخی از روایات بر بعض دیگر است با گفته‌هایی از این قبیل «هذا أولى»، «هذا أصح رواية»، «هذا أوضح رواية»، «هذا أوفق للقياس» و «هذا أرفق للناس».

ششم - طبقه مقلدینی که قادر بر تمییز و تشخیص بین اقوی و ضعیف و ظاهر مذهب و ظاهر روایت نادر هستند، همچون صاحبان متون معتبر از فقهای متأخر مثل صاحبان الکنز، المختار، الوقایه و المجمع<sup>۹</sup>. شأن این افراد این است که در کتابهای فقهی اقوال مردود و روایات ضعیف را نقل نکرده‌اند.

هفتم - طبقه مقلدینی که قادر بر هیچکدام از امور فوق الذکر نباشند و تفاوت بین قوی و ضعیف را ندانسته و چپ و راست را تشخیص نمی‌دهند بلکه این افراد آنچه را بیابند، مانند خاطب اللیل جمع می‌کنند. پس وای بر اینها و بر کسانی که در شرح فتاوی مقلد اینها باشند<sup>۱۰</sup>.

## ۲. شرح تغییرالتنقیح

تنقیح الاصول صدر الشریعه عبدالله بن مسعود محبوی بخاری (م ۷۴۷) متن مشهوری در اصول فقه اهل سنت است که توسط خود مؤلف شرح ممزوجی بر آن بنام التوضیح فی حل غواض التنقیح نگاشته شد. سپس سعدالدین مسعود تفتازانی (م ۷۹۲) شرحی بر متن و شرح تنقیح به نام التلویح فی کشف

الوقایه و المجمع و شانهم ان لا یقبل فی کتابهم الا قول المردوده و الروایا الضعیف و التابعه طبقه المقلدین الذین لا یقدرون علی ما ذکر ولا یفرقون بین الفتن و التمییز و لا یتیزون الشمال عن الیمین بل یجمعون ما یجدون و یخطب اللیل فالویل لهم و لمن قد هم کل الویل من شرح الفتاوی ۵ تمت هذه الرساله الشریفه لابن کمال یاشا صله الزخم واجبه و لوبیلا و حجه و هدیة و هم معاونه الاقارب و الاحسان الیهم و اللطف بهم و المجالسه الیهم

حقایق التنقیح به رشته تحریر در آورد. همینطور ابن کمال پاشا نیز کتاب تغییر التنقیح خود را در شرح و تعلیق متن و شرح تنقیح نگاشت. ابن کمال پاشا به گفته خود در تغییر التنقیح نواقص متن تنقیح را که مورد اشاره شارح بوده اصلاح و موارد سهو و تساهل مؤلف در متن و موارد خطا و تغافل شارح در شرح را متذکر شده است.

ابن کمال پاشا سپس کتاب تغییر التنقیح خود را به سال ۹۳۱ قمری شرح نمود<sup>۱۱</sup>. نسخه‌ای از شرح تغییر التنقیح ابن کمال پاشا در بخش خطی کتابخانه ملی مورد شناسایی و فهرست قرار گرفت و نکته جالب توجه و قابل ذکر در طریق شناسایی این نسخه آن بود که هیچ نامی از کتاب و یا مؤلف در متن کتاب و

نسخه موجود نبود و شناسایی نسخه پس از انجام ساعاتی تحقیق با استناد به دو جنبه زیر صورت گرفت:

- اول - در حواشی برخی از اوراق نسخه، عباراتی نظیر «رد لصاحب التنقیح، رد لصاحب التوضیح، رد لصاحب التلویح، دخل لصاحب التنقیح» و در حواشی اوراق دیگر عبارت «فیه تغییر لتحریر التنقیح» توسط محشی نسخه نوشته شده که این عبارات در میان شروح نگاشته شده بر تنقیح، مطابق با اوصاف تغییر التنقیح است.
- دوم - زمان تألیف کتاب در نسخه مورد فهرست، رمضان سال ۹۳۱ نگاشته شده که عیناً مطابق با زمان تألیف شرح تغییر التنقیح است<sup>۱۲</sup>.

### پی‌نوشت‌ها:

۱. شهری است در جنوب ترکیه و نزدیک سوریه.
۲. الأعلام زرکلی (۱۳۰/۱).
۳. امام ابویوسف یعقوب بن ابراهیم مجتهد حنفی (م ۱۸۲)، امام محمد بن حسن شیبانی حنفی (م ۱۸۷).
۴. خصاف حنفی ابوبکر احمد بن عمرو (م ۲۶۱)، طحاوی ابوجعفر احمد بن محمد (م ۳۲۱)، کرخی حنفی ابوالحسن عبدالله بن حسین (م ۳۴۰)، شمس الاثمه حلوانی ابومحمد بن عبدالعزیز بن احمد (م ۴۴۹)، شمس الاثمه سرخسی ابوبکر محمد بن احمد بن ابی سهل (م ۴۹۰)، فخرالاسلام بزدوی علی بن محمد (م ۴۸۲)، فخرالدین قاضی خان حسن بن منصور اوزجندی (م ۵۹۲).
۵. قطب الدین رازی محمد بن محمد (م ۷۶۶).
۶. الهدایة از شیخ الاسلام برهان الدین علی بن ابی بکر مرغینانی حنفی (م ۵۹۳).
۷. ظاهراً منظور از تخریح کرخی شرح ایشان بر الجامع الصغیر محمد بن حسن شیبانی حنفی (م ۱۸۷) و منظور از تخریح رازی شرح قطب الدین رازی بر الحاوی الصغیر نجم الدین عبدالغفار بن عبدالکریم قزوینی شافعی (م ۶۶۵) باشد.
۸. ابوالحسن قدوری احمد بن محمد (م ۴۲۸)، صاحب الهدایه برهان الدین علی بن ابی بکر مرغینانی حنفی.
۹. الکنز: کنز الدقائق در فروع حنفیه از ابوبرکات عبدالله بن احمد معروف به حافظ الدین نسفی (م ۷۱۰).
۱۰. المختار: المختار فی فروع الحنفیه از ابوالفضل مجدالدین عبدالله بن محمود موصلی (م ۶۸۳).
۱۱. الوقایه: وقایة الروایة فی مسائل الهدایه از برهان الشریعه محمود بن صدر الشریعه الاول عبدالله محبوی.
۱۲. المجمع: مجمع البحرین و ملتقی التحرین در فروع حنفیه از ابن ساعاتی بغدادی مظفرالدین احمد بن علی بن ثعلب (م ۶۹۴).

۱۰. نسخه خطی به شماره ۲۶۸۲/ع کتابخانه ملی.
۱۱. کشف الظنون (۴۹۶/۱ تا ۴۹۹).
۱۲. نسخه خطی به شماره ۲۶۸۰/ع کتابخانه ملی / ج.